

G. ZOUTENDIJK

Vertoog en dialoog

Y.P.W. van der Werff

‘Gaats eens bij Zoutendijk U daaromtrent informeren; een intelligent professor . . .’. De toonzetting van Harm van Riels woorden gaf aan hoezeer de wereld in zijn ogen door domme hoogleraren bevolkt werd. Maar het prettige gevolg van zijn aansporing was, dat ik al in 1970 in Leiden amicaal ontvangen werd door de hoogleraar-directeur van het Centraal Reken Instituut: Guus Zoutendijk.

Guus Zoutendijk begreep de teneur, ook van een stuntelig gestelde vraag direct; hij kwam ook prompt met een uitvoerig geargumenteed antwoord. Als vanzelfsprekend voerde hij daar zakelijke en bestuurlijke overwegingen bij aan. Harm van Riel naar aanleiding van het verslag van mijn bezoek: ‘Ja, wij zullen ongetwijfeld nog meer van mijnheer horen’.

Binnen het jaar (11 mei 1971) werd Guus lid van de Eerste Kamerfractie voor de vvd; binnen een half jaar nadien viel Harm tijdens de onvergetelijke fractie-lunchvergaderingen met tamelijk grote regelmaat uit tegen ‘ondoordachte en ongefundeerde linkse opvattingen’, vanuit een absurde, academische benadering zonder kennis van krachtsverhoudingen en zonder – het werd verdrietig geconstateerd – enige ‘Wille zur Macht’.

Met Carel Polak en Guus Zoutendijk was wèl het paard van Troje in Harms liberale burcht binnengesleept; gemakshalve vergat hij er zelf aan meegewerkt te hebben en toch ook wel wat trots te zijn op deze verheugende aanvulling van de 8 man tellende fractie.

Al snel maakte Guus zich op zijn werkgebied kenbaar en onmisbaar binnen de fractie: zijn gematigde standpuntbepaling, zijn vasthoudende en sluitende argumentatie en zijn zorgvuldige en grondige voorbereiding maakten hem tot één van de ‘zware’ woordvoerders, aan wie het Huis makkelijk het oor leende.

In dat eerste decennium van zijn Kamerlidmaatschap hield hij zich vooral bezig met de portefeuilles van:

- Economische Zaken
- Volksgezondheid en Milieuhygiëne
- Onderwijs
- Wetenschapsbeleid en Wetenschappelijk Onderwijs.

Juist omdat Guus zich het efemeer, het vluchtig karakter van een deel van het politiek bedrijf zozeer bewust was ('Anderhalf jaar is in de politiek een lange tijd', Handelingen 7 november 1972, p. 146), richtte hij zijn pleidooien steeds op de fundamentele aspecten.

Bij het onderwijs verhief hij als een der eersten zijn stem tegen de midden-school (beleidsdebat 1972) en wees hij geregeld op het onwerkbaar zijn van de uit 1970 stammende Wet Universitaire Bestuurshervorming; hij was een groot voorstander van een meer op Angelsaksische leest geschoeide tweefasenstructuur voor het wetenschappelijk onderwijs met kwaliteitsverschillen tussen de universiteiten op diverse wetenschapsgebieden. Fel verzet hij zich tegen mogelijke introductie van indoctrinatie in alle onderwijs. Nadat Haya van Someren haar maidenspeech had gehouden (4 mei 1975) en het basis- en voortgezet onderwijs had overgenomen, bepleitte hij nog eenmaal – heel sarcastisch – ‘... onderwijs is de elementaire waarschijnlijkheidsrekening op de middelbare school...’ (Handelingen, 24 juni 1975, p. 1117), met het argument daarmee in de toekomst het debiteren van onzin over lotingsstelsel als redelijke procedure voor selectie van studenten uit te bannen. Zijn grondige vakkennis deed hem met des te groter verachting de argumenten van bewindslieden en departementsambtenaren onderuit halen. De eenvoudige formuleringen ‘het toeval heeft geen geheugen’ en ‘...de loting verworpen, omdat ik het individu een kans wil geven aan te tonen wat hij waard is’, (Handelingen, 11 maart 1975, p. 370) spraken bepaald niet uitsluitend liberalen aan.

Onbevangen putte hij, waar dat van pas kwam, uit zijn ervaring in het bedrijfsleven in de trant van: ‘mijn directeur vond een nieuwe aanlegsteiger nodig en droeg mij op wat houtsnijdende argumenten bijeen te harken’ (handelingen, 2 december 1975).

Zo ook lijkt nu, na een volstrekt arbitraire beslissing achteraf, de argumentatie nader geplaatst te moeten worden: Guus zag goed in, en hield het ook niet voor zich, al is hem dat allerminst in dank afgenomen – hij werd tot persona non grata verklaard in Limburg! – dat ons wetenschappelijk onderwijs te versnipperd geraakte en onbetaalbaar zou worden en achttien faculteiten in Maastricht van landelijk opzicht uit dan ook onverantwoord.

Uitvoerig en met kennelijk genoegen behandelt hij economische vraagstukken, al voelt hij zich geen ‘echte econoom’ (Handelingen 1976, p. 1140). Met regelmaat staat hij daarbij tegenover Lubbers als minister van Economische Zaken, steeds overigens zijn kritiek verpakkend ‘... op een zeer respectabele wijze...’. (woorden van Lubbers, Handelingen, 2 juni 1976, p. 1126.)

Zo opent Guus het beleidsdebat op 20 mei 1975 – dus in het hart van het kabinet-Den Uyl – (handelingen, pp. 877/8): De heer *Zoutendijk* (vvd): ‘Mijnheer de Voorzitter! Het lijkt mij geen genoegen in dit kabinet en in deze

tijd minister van Economische Zaken te zijn. Zelden zal in een kabinet zo verschillend gedacht zijn over fundamentele economische problemen; zelden zullen er zulke grote verschillen zijn geweest tussen wat een deel van de achterban van het kabinet wil en wat het gezond verstand voorschrijft te doen. Geen wonder dat twifelen en gebrek aan besluitvaardigheid de overhand hebben; geen wonder dat dit kabinet het meer zoekt in vage formuleringen in nota's en in flinke uitspraken op partijvergaderingen, in radioprogramma's en elders dan in een adequaat reageren op de problemen van staginatie en inflatie, van teruglopende werkgelegenheid en gebrek aan bereidheid tot investeren. Wij hebben medelijden met een minister van Economische Zaken, die elke dag zijn ochtendblad met angst moet open slaan om te lezen wat één van zijn collega's nu weer gezegd heeft: redevoeringen van de minister-president in Nijmegen, waarin ons economisch stelsel ter discussie wordt gesteld; uitlatingen van minister Pronk, dat het hem niet kan schelen waar de van Nederland verkregen ontwikkelingshulp besteed wordt; de bewering van minister Duisenberg, die toch beter moet weten, in het Rotterdams debat met oud-minister Langman, dat de universitaire democratisering model zou staan voor de democratisering van het bedrijfsleven. Daarbij komt nog het handelen van groepen die zich nauw met dit kabinet verwant weten; brochures zoals "Fijn is anders", afgegeven op de multinationale ondernemingen, die voor ons land toch de voornaamste bron van welvaart zijn, en maatregelen van de lagere overheid, zoals het Rotterdamse sociaal statuut of de boete aan Oxirane. Via het socialisme en de dominee zal het Westen ten gronde gaan, zo luidt de wel erg pessimistische visie van de oud-directeurgeneraal voor de Buitenlandse Economische Betrekkingen, dr. Van Oorschot, in de NRC van 25 april jongstleden. Het lijkt soms of Nederland ook in dit opzicht als gidsland wil fungeren, doch wat kan je anders verwachten in een land, waar vele dominees socialisten zijn en vele socialisten zich als dominee gedragen?

Het beleid met betrekking tot het aardgas, gebruikt als een te makkelijk verkregen en ogenschijnlijk de onbepaalde bron voor staatsinkomsten en navolgende, niet-(infra)structurele uitgaven, deed Guus onvermoeid waarschuwen tegen verspilling van kapitaal en tegen onmogelijke prijszetting, maar het kabinet gedroeg zich als de krekkel uit La Fontaine's fabel en gunde hem toen zelfs de rol van Cassandra niet.

Ook over de fundamentele uitgangspunten van Volksgezondheid en Milieuhygiëne sprak hij waterval vlot – het waren de hoogtijdagen van de zogenaamde Club van Rome – hij zou even makkelijk moties formuleren over beperking van de bevolkingsgroei als – later – voor benzinedistributie, maar steeds en uitsluitend onder de vereisten van zinvolheid, praktische

toepasbaarheid en politieke wenselijkheid.

De milieu- en grondstoffenpolitiek heeft hem voortdurend beziggehouden, mede als gevolg van de studies van de Club van Rome, waar Guus overigens vanaf het begin kritisch tegenover stond. Zo was hij voorzitter van een werkgroep van de Teldersstichting, die in 1975 het rapport 'Milieu, Groei en Schaarste' uitbracht, waarin een liberale visie werd ontwikkeld op de aan de orde zijnde problemen.

Steeds weer stelde hij de verwerking van informatie als typisch probleem van onze tijd aan de orde; een karakteristiek voorbeeld (Handelingen, 29 juni 1976, p. 1234):

'...Het is nog duidelijker geworden dat diegenen, die de informatiesystemen beheersen, die de informatie verzamelen, beheren, verwerken en rapporteren, in een steeds grotere machtspositie komen te verkeren. Graag wil ik hieraan toevoegen dat ik geen enkele reden heb te twifelen aan de integriteit van diegenen, die bij de genoemde en andere problemen met de beleidsvoorbereidingen en vorming zijn belast. Doch dat doet niet af aan het feit dat zij geleidelijk in een grotere machtspositie komen te verkeren en dat dit op den duur grote gevaren kan inhouden voor de parlementaire democratie. Het is merkwaardig dat een kabinet, dat spreiding van macht in zijn vaandel geschreven heeft, zo weinig heeft gedaan om dit probleem tot een oplossing te brengen.

Het probleem wordt niet opgelost door grotere openbaarheid, zoals de Minister-President in de memorie van antwoord met betrekking tot de toetsing van de objectiviteit van rapporten van de WRR suggereert. Een dergelijke opvatting is naïef te noemen. Wat openbaar wordt, is immers slechts het topje van een ijsberg van informatie en zelfs om dit topje te verwerken, is kennis en tijd nodig.

Enigszins cynisch heb ik wel eens gesteld dat er twee methoden zijn om de mensen dom te houden, namelijk hen te weinig of te veel informatie geven. Het eerste is autoritair, het tweede slechts in schijn democratisch, want in de praktijk zal het resultaat veelal hetzelfde zijn: frustratie en een gevoel van machteloosheid bij diegenen die mee mogen oordelen. Dit werd enkele dagen geleden nog eens treffend geïllustreerd bij het debat in de Tweede Kamer over de zogenaamde 1%-operatie. Doch bovenal miskennen degenen die in openbaarheid de oplossing tegen de gesignaleerde problemen zien het feit dat berekeningen en studies van deskundigen slechts door andere deskundigen kunnen worden gecontroleerd, evenals de rekening van een horlogemaker slechts door een andere horlogekenner kan worden gecontroleerd. Openbaarheid alléén van rapporten is dus niet voldoende, al zal ik de wenselijkheid daarvan geen moment in twijfel trekken...'

De maatschappelijke problematiek van de toepassing van computers, of

het nu de privacy-problematiek betrof, de invloed van computergebruik op de besluitvorming, de werkgelegenheidsproblematiek, de mogelijkheden van door de computer gesteund onderwijs of het gevaar van een verouderd en weinig innovatief telecommunicatiebeleid, steeds was het Guus Zoutendijk die als één der eersten in ons land het probleem aan de orde stelde. Zijn Leidse diëstrede 'Computer en Democratie' van februari 1971 werd in die tijd als baanbrekend gezien.

Meteen in de eerste maanden van 1972 al getroostte hij zich veel moeite – daarbij overigens tamelijk fel de degens kruisend met Geertsema als minister van Binnenlandse Zaken – ten aanzien van het vraagstuk van Centrale Persoons Administratie, een zuivere en principiële benadering met betrekking tot de registratie van persoonsgegevens binnen de overheidsfeer te bewerkstelligen.

Veel vreugde vond hij kennelijk in de begeleiding van de wetgeving rond wetenschappen en universiteiten: de subtiele draden die wetenschapsbeleid, onderwijs en economie verbinden, wist hij als geen ander te ontwarren en te vervlechten. Ook onder voor de Eerste Kamer onvoorstelbare politieke druk en omstandigheden, waarover later meer, wist hij zelfs tegen middernacht (4 juli 1974, Handelingen, p. 1174) zijn waarden te krijgen, ondanks innerlijke ontgoocheling. 'Mede gezien de politieke consequenties' verklaarde hij het gewijzigde stemgedrag met als argument 'de regeerbaarheid van ons land gaat hen (i.c. Zoutendijk en Van der Werff) zeer ter harte'.

Door de brede terreinen van zijn aandacht en zijn wijze van behandelen genoot Guus duidelijk het vertrouwen van de toenmalige fractievoorzitter, Harm van Riel.

Vraaggesprek

'Guus, ten aanzien van mensen had Harm maar al te gemakkelijk een vooropgezette mening; dat kreeg je er dan nauwelijks meer uit. Toch is mijn herinnering, dat Harm jou weliswaar als een onverbeterlijke, linkse radicaal beschouwde, maar dat hij later – ondanks de kritiek die jij met anderen bleef uiten – wat bijtrok. *Zie ik dat goed en was daar een reden voor?*

'Harm was graag uitdagend in zijn uitlatingen. Het was eigenlijk een grote eer als hij zich over je uitliet; dan zag hij wat in je. Hij wist overigens heel goed, dat ik in het geheel geen linkse radicaal was en zei dat soms ook ("Zoutendijk praat soms wel links, maar hij is het niet"). Hij dacht sterk in termen van, wat hij noemde, een liberaal-hiërarchische samenleving, waarin machtsverhoudingen min of meer statisch waren en was in dat opzicht veeleer een conservatief. Voor mij vormden het bevorderen van gelijke ontplooiingsmogelijk-

heden en het – waar mogelijk – wegnemen van ongerechtvaardigde verschillen zo zeer onderdeel van de liberale gedachtenwereld, dat ik me moeilijk kon voorstellen dat andere liberalen daar een minder hoge prioriteit aan zouden geven.

Harm liet je vrij. Ondanks het ontbreken van enige politieke ervaring, vond hij het niet nodig mijn redes in de Kamer van tevoren te bespreken, al sprak hij een enkele keer na afloop weleens een enkel vermanend woord en liet hij bevriende bewindslieden ondertussen wel weten wat hij ervan vond. Voor Harm was ik één van zijn “oilammeren” (zie: Hollands Dagboek, NRC Handelsblad van 22 maart 1975); ik kreeg als één van de weinigen afschriften van de vele brieven die hij over politieke zaken schreef en waarvan sommige ongetwijfeld historische waarde zullen krijgen. Ik denk niet dat hij later bijtrok. Het is eerder zo dat, ondanks alle verschillen van opvatting, wij vanuit een instelling van wederzijds respect en genegenheid met elkaar omgingen en dat ik geleidelijk meer politieke rijpheid verkreeg en daardoor minder “wild” werd’.

‘Eigenlijk verkeert elke liberaal permanent met zijn opvattingen in een tamelijk labiel evenwicht: hoewel hij/zij zich zal richten op ontwikkeling, ontplooiing en vernieuwing, erkent hij de waarde en is hij gehecht aan het vertrouwde van het bestaande, bereikte, verworvene.

Voel jij dat ook zo en acht je zo'n positionering “schrijlings op de horizon” tussen verleden en toekomst – politiek gesproken – een goed uitgangspunt voor beleid?

‘De meeste mensen zijn conservatief in die zin, dat zij een emotionele band hebben met wat hun vertrouwd voorkomt en dat graag willen bewaren. Een zekere angst voor het nieuwe, het onbekende ligt in het verlengde daarvan. Dit geldt ook voor liberalen, maar van hen mag worden verwacht dat zij veranderingen positief tegemoet zullen treden en zullen willen toetsen op wat deze betekenen voor de individuele mens in relatie tot zijn omgeving. Liberalen zijn dan ook toekomstgericht. Zij willen de zelfstandige kracht van de gemeenschap en de daartoe behorende burgers bevorderen. In elke gemeenschap zijn potentieel voldoende vernieuwende krachten aanwezig en het gaat er dan om, dat deze “trekpaarden” voldoende kansen krijgen, binnen de grenzen die het samenleven met anderen nu eenmaal stelt, en dat niet alle initiatief onmogelijk wordt gemaakt door een verstarrend stelsel van overheidsregeltjes. Zelf heb ik op diverse terreinen aan die vernieuwing trachten bij te dragen, met een open oog overigens voor het vele goede dat reeds aanwezig is en het waard is behouden te blijven’.

‘Specifiek voor de liberale benadering is ongetwijfeld de opvatting, dat “de politiek” in de zin van het landsbestuur, regering – inclusief departementen

en diensten – en volksvertegenwoordiging, slechts in zeer beperkte mate, eigenlijk niet of nauwelijks een samenleving op democratische grondslag kan beïnvloeden, laat staan veranderen. Toch kan men allerm minst stellen, dat onze Nederlandse of Westeuropese maatschappij, zeker sinds de Tweede Wereldoorlog, ongewijzigd gebleven is.

Hoe wordt zo'n veranderingsproces bepaald en welke gevolgtrekking voor de reikwijdte van "de politiek" zijn daaruit af te leiden?

'Laat ik eerst stellen dat het openbaar bestuur veranderingen wel degelijk kan versnellen of afremmen, al zal dit vaak niet bewust geschieden. Veranderingsprocessen zijn het gevolg van individuele beslissingen van ontelbaar velen, in de wetenschap, in ontwikkelingslaboratoria, in industrie en bedrijfsleven, in de samenleving in het algemeen, waarbij onderlinge concurrentie, de zucht om het beter te doen, de voornaamste drijfveer is. Het gaat daarbij veelal om kleine stapjes vooruit met soms een, vaak door het toeval bepaalde grote "doorbraak". In een vrije samenleving zal elk veranderingsproces tegenkrachten oproepen bij hen die er nadeel van (denken te) ondervinden en dit kan dan weer tot aanpassingen (d.w.z. nieuwe veranderingen) leiden. De overheid staat veelal te ver af om dit proces te kunnen sturen, nog afgezien van het feit dat er vermoedelijk te weinig consensus is over hoe er gestuurd moet worden, met een zigzag-beleid als gevolg. De politiek zal zich derhalve terughoudend moeten opstellen, maar wel de goede voorwaarden moeten scheppen, een goede infrastructuur, een belastingsstelsel dat niet initiatiefdodend is, tegengaan van oneerlijke concurrentie, randvoorwaarden stellen op sociaal en milieu-technisch gebied, enz'.

'Laat ik de vraag nog wat verruimen. Door je huidige functie van voorzitter van de Raad van bestuur van Delta Lloyd kom je vaak in Engeland en ook vroeger – toen je bij Shell werkte – ben je in contact gekomen met het Britse element. Ongetwijfeld weet je daardoor, hoezeer het Britse liberalisme in de 19e eeuw een duidelijk andere ontwikkeling als hier doorgemaakt heeft; als punten van onderscheid zie ik dan:

- * een sterke filosofische basis;
- * duidelijke partijvorming in een vroeger stadium;
- * sterke verankering in het volks electoraat;
- * een langduriger en daardoor indringender periode van regeringsverantwoordelijkheid (vergelijk Gladstone – Thorbecke).

Toch komen rond de eeuwwisseling de liberale groeperingen aan beide zijden van de Noordzee in analoge moeilijkheden en ontplooiën zij zich opnieuw gelijkelijk op ongeveer hetzelfde moment, al wordt de electorale winst in Engeland nauwelijks omgezet in stijging van parlementaire invloed ten gevolge van het traditiegebonden districtenstelsel.

Maar staat eigenlijk het Engelse liberalisme qua theoretische basis niet steviger in zijn schoenen, met voormannen als bijvoorbeeld John Stuart Mill en C.F.G. Masterman, dan de vvd hier?

‘Een moeilijke vraag om te beantwoorden. Het Europese liberalisme stoelt niet alleen op de verworvenheden van de Franse Revolutie, maar heeft ook veel van het Britse gedachtengoed overgenomen. Het doet er daarom niet zoveel toe waar bepaalde liberale gedachten hun oorsprong vinden. Van meer belang lijkt mij de electorale basis en die wordt sterk bepaald door het kiesstelsel. In het Verenigd Koninkrijk zullen doeners, pragmatici, zij die via de politiek iets willen bereiken zich minder in de liberale partij thuisvoelen, omdat die partij reeds erg lang geen politieke macht meer heeft kunnen uitoefenen. Als gevolg daarvan zal het kader daar meer theoretisch, meer partijfilosofisch ingesteld worden. Door ons stelsel van evenredige vertegenwoordiging krijgen de doeners meer mogelijkheden; de traditionele electorale basis van de vvd is hiermee in overeenstemming, te weten de niet-confessionele middenstand in ruime zin. Deze mensen zullen in het Verenigd Koninkrijk voor een deel conservatief stemmen. Het zo ontstane partijklimaat is minder aantrekkelijk voor theoretici en dit verklaart de intellectuele armoede die ons wel verweten wordt, waarbij ik overigens wel wil wijzen op de vele goed onderbouwde rapporten van de Teldersstichting’.

‘Swart schetst in “Vanriëlisme en Geertsemanie”¹ een naar mijn gevoelen al veel langer bestaand dilemma dan van de beide protagonisten en exponenten, die daar nu hun naam mee verbonden weten’.

‘Behoor je tot één van deze stromingen? Bestaan er mogelijkheden tot werkelijke integratie binnen de vvd?’

‘Bij mijn aantreden als fractievoorzitter heb ik al gesteld (zie Vrijheid en Democratie van 27 januari 1971), dat ik altijd wel een individualist zal blijven en weinig geneigd ben mij veel aan te trekken van wat de heersende partijopvattingen zijn. Achteraf ben ik verbaasd hoezeer ik me toch geconformeerd heb, ieder speelt blijkbaar de rol die hem is toebedeeld . . . Ik denk niet dat ik eenvoudig in te delen ben bij een van de kampen. Er zijn dingen waar ik politiek erg aan hecht: zoveel mogelijk economische vrijheid, solidariteit met de zwakkeren in de wereld, gelijkwaardigheid van alle mensen en zoveel mogelijk een gelijke behandeling, zelfbeschikking van de mens, het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer en het recht om zoveel mogelijk zelf te bepalen hoe je wil handelen, geen overheidsbetutteling, enz.

Emotioneel sta ik wellicht wat dichter bij de Geertsemanie, maar bij de uiteindelijke afweging zullen er vermoedelijk toch in vele gevallen ook grote verschillen zijn tussen de heer Geertsema en mijzelf. Binnen elke politieke

partij zullen meningsverschillen voorkomen. Ook vanuit de liberale beginselen kun je tot tegengestelde conclusies komen, zoals ik bij herhaling heb betoogd. De verschillende opvattingen behoeven binnen de vvd niet te worden geïntegreerd, maar kunnen naast elkaar bestaan, ervan uitgaande dat de centripetale krachten – datgene waar men het wel over eens is – sterker zijn. Van politieke versnippering wordt immers niemand beter’.

‘Los van die tegenstelling, bestaan er veel diepgaander verschillen in ons cultuurpatroon: vorig jaar heeft ir. Stikker (Allerd) een boek gepubliceerd, waarin hij met een beroep op het Taoïsme en op Teilhard de Chardin (hij is secretaris-generaal van de Internationale Stichting) het Westen met zijn eenzijdige verheerlijking van techniek – inclusief verengende specialisatie – oproept tot inkeer en herbezinning. Jij hebt de naam “techneut” te zijn, maar mensen die, zoals jij, aan de top van het bedrijfsleven staan, danken die positie nimmer aan hun technologisch inzicht, doch veeleer aan hun “liberal education”. *Hoe zie jij dat proces?*

‘Uit het feit dat je nagedacht hebt over de maatschappelijke gevolgen van de technologie, hoeft nog niet te worden afgeleid dat je dus “techneut” bent. Het grote gebrek aan kennis betreffende de mogelijkheden en consequenties van toepassing van nieuwe technologieën bij politici en spraakmakende economen, een enkeling uitgezonderd, heeft mij er inderdaad toe gebracht in mijn politieke beschouwingen veel aandacht aan deze problematiek te schenken en, gezien de beleidsaanpassingen in de laatste vijf jaar, niet geheel zonder succes. Ik zie de technologie als een hulpmiddel om het menselijk bestaan, welvaart en welzijn, te verbeteren. Stikker heeft gelijk als hij wijst op de nadelen van verengende specialisatie, maar met behulp van nieuwe informatietechnologie is deze nu juist te doorbreken, mits die nieuwe technologie daar bewust voor wordt aangewend en daarbij kunnen vakorganisaties en ondernemingsraden als tegenkrachten een nuttige functie vervullen. Zoals de Oosterse culturen wel van het Westen hebben overgenomen (zie de technologische successen van landen als Japan, Taiwan, Z. Korea en – in iets mindere mate – India), zo zal het Westen ook veel van het Oosten kunnen leren; ik verwacht dat dat in toenemende mate het geval zal zijn’.

‘Geniet je van schrijvers? Welke?’

‘Van essays, lyriek, fiction . . .?’

‘Van architectuur?’

‘Van beeldbouwers of schilders?’

‘Van cabaretiers of filmsterren? Of is dat bij een workaholic als jij bent teveel gevergd?’

‘Hoe is jouw ontwikkeling verlopen?’

‘Dit soort vragen stuiten mij tegen de borst, omdat ik ze ervaar als een aantas-

ting van mijn persoonlijk leven. Laat mij daarom volstaan met te antwoorden dat ik geroerd kan zijn door alles wat mooi is, een subjectief begrip overigens, dus een goed boek, een schilderij, klassieke muziek, een mooie film, een mooie oude stad, een mooi meisje, enz. Ik ben vermoedelijk meer gevoelsmens dan ik naar buiten toe laat blijken, voel mij overigens geen workaholic. Werken doe ik uit plichtsbetrachting, niet uit plezier. Het kost me weinig moeite om niet te werken; er zijn immers zoveel andere leuke dingen te doen. Ik heb ook nooit bewust werk gezocht; alles is altijd over me heen gekomen. Aan carrière-planning heb ik nooit gedaan. Mijn eerste sollicitatiebrief moet ik nog schrijven, maar dat zal er wel niet meer van komen’.

‘Je bent in 1929 in Den Haag geboren en je hebt daar ook je schooltijd doorgebracht. Toch vertoon je eigenlijk nooit de specifieke “Haagse” trekjes en evenmin het aan een Leids alumnus toegeschreven gedragspatroon.

Ligt dat aan een later doorgemaakt vervreemdingsproces, of heb je nimmer de neiging gevoeld je met een groep te identificeren, laat staan daarin op te gaan?

‘Echt Hagenaar heb ik me inderdaad nooit gevoeld, al ben ik erg gehecht aan de omgeving van het Binnenhof, het Lange Voorhout, het winkelgedeelte, enz. Dit zal wel iets met het trauma van de oorlogsjaren, evacuatie, geen leuke schooltijd, enz. te maken hebben. Wel ben ik altijd volop “Leienaar” geweest, zeven jaren als student en actief lid van het Leidsche Studenten Corps, en 16 jaar als hoogleraar en daar heb ik ook nimmer een geheim van gemaakt. Enige behoefte om mij via uiterlijke kenmerken – kleding, gebaren, stemgeluid – met een groep te identificeren heb ik nooit gehad; dat zal ook wel met mijn individualisme samenhangen’.

‘Naar mijn schatting werk je gemiddeld per etmaal minstens 10 uur, zeven dagen in de week. Voor Eerste Kamer en partij wekelijks zeker 16 à 20 (deels avond-)uren. *Of verkijk ik mij daarop?*

‘Ik heb nooit tijdgeschreven maar je schatting klopt vrij aardig, zij het dat het politieke werk wellicht nog iets tijdrovender is geweest. Je moet je tijd efficiënt gebruiken en dat doe ik dan ook: in de Kamer zaken voorbereiden voor Delta Lloyd, in de auto stukken lezen, enz. Als het moet, kan ik snel werken en daarbij heb ik het geluk gehad nooit ziek te zijn geweest en zelden echt moe. Dat levert aardig wat extra uurtjes op. Nu ik binnenkort uit de Kamer ga, begrijp ik overigens niet dat ik het ooit heb kunnen combineren’.

‘Af en toe koester je de intentie er even helemaal “uit” te zijn: op jaarbasis worden dat hooguit twee tiendaagse uitstappen. Geleidelijk aan is zo’n situatie natuurlijk gegroeid.

Ben je je ervan bewust dat je contacten opoffert, hobbies verwaarloost, vrienden verliest?

‘Het antwoord is bevestigend. De politiek levert trouwens ook veel interessante contacten op; in hoeverre die blijvend zijn zal moeten blijken. Politiek was voor mij de grote hobby; ik heb nooit beroeps politicus willen zijn. Nu die hobby wegvalt, zal ik andere moeten ontwikkelen, maar dat heeft geen haast want voorlopig zullen mijn hoofdfunctie en nevenfuncties er echt wel voor zorgdragen dat ik me niet zal vervelen. En eerlijk gezegd, heb ik ook wel zin weer eens wat aan wiskunde te gaan doen, maar dat zal nog wel enkele jaren duren. Ik geloof niet dat je vrienden verliest door de politiek, wel dat je minder tijd voor ze hebt. Echte vrienden maken doe je overigens ook niet gauw in de politiek’.

‘Over het algemeen kan ik mij best vinden in jouw “regels voor zelfbehoud” op vergaderingen:

* geen emoties;

* geen conflictstof opblazen;

* nauwelijks alcoholgebruik;

* uiterlijk vóór middernacht monter naar huis.

Maar hoopt dat geen spanningen op? Zelf brak ik tot voor kort toch eens per 3/4 jaar minstens uit in een ontspannende, chaotische, eindeloze omzwerving’.

‘Ik was me niet eens zo bewust van deze regels, maar herken ze wel. Mijn belangrijkste regel is wel voldoende nachtrust. Zodra ik zou merken dat ik niet goed kan slapen, zou dat een ernstige aansporing zijn om het kalmer aan te gaan doen. Van opgehoopte spanning heb ik weinig last gehad en, als het eens voorkomt, dan doet een uurtje wandelen, fietsen of kanoën wonderen. Ik kan mij vrij makkelijk losmaken van allerlei problemen, ze van me afzetten om wat anders te gaan doen. Ik heb wel eens gezegd dat ik, rijdende van Den Haag naar Amsterdam, onderweg uit mijn hoofd ban wat ik net gehoord heb en daar zit enige grond van waarheid in. Voor je persoonlijke integriteit is het ook een nuttige eigenschap. Nee, ik geloof niet, dat ik mij vaak tot een bepaalde handelwijze heb moeten forceren, dat zou ook niet goed zijn’.

‘Alles hou je bij in een blauwgekaft schoolschrift.

Noteer je daarin “hot issues”, of is het meer een dagboek?

Hoeveel pagina's beslaat de neerslag van je politieke loopbaan nu, na ruim 16 jaar?

‘Het schrift is niet meer dan een geheugensteuntje voor de fractie en de fractievergaderingen; er zijn immers geen fractienotulen. In al die jaren ben ik niet verder gekomen dan drie fractieschriften en één schrift met politiek belangrijke aantekeningen in verband met het bewindsliden-overleg. Een

dagboek heb ik helaas nooit bijgehouden en dat is jammer, want gebeurtenissen vervagen snel. Er zouden interessante verhalen te schrijven zijn over de kabinetsformaties van 1977, 1982 en 1986, die ik van nabij heb meege maakt, over het abortusdrama van december 1976 en de wonderbaarlijke oplossing van april 1981, over de nadagen van het kabinet-Van Agt/Wiegel, over mijn betrokkenheid bij de "affaires" van 1984-1986, enz. Maar door mijn gebrek aan aantekeningen zal hier wel nooit iets van komen'.

'Binnen de partij vervul je een paar belangrijke functies, bijvoorbeeld lid van het Curatorium van de Prof.Mr. B.M. Teldersstichting. Het algemeen en het partijpolitiek nut van zo'n wetenschappelijk bureau valt niet te loochenen. *Acht je produktie en niveau daarvan voldoende? Schiet de partij veelal niet wat tekort in reacties?*

'Ik stel mij voor weer wat meer tijd te gaan besteden aan de Teldersstichting, na jaren van noodgedwongen verwaarlozing van deze functie. Ik vind dat de Teldersstichting met beperkte middelen een uitstekende produktie levert, vele geschriften van uitstekende kwaliteit over de meest uiteenlopende onderwerpen van politiek belang. De behandeling van deze rapporten in de partij is soms wat teleurstellend, maar ik zou zo gauw ook niet weten hoe het beter zou kunnen. Van belang is dat partijcommissies er hun voordeel mee doen, dat er aandacht aan wordt besteed in politiek-wetenschappelijke en vaktechnische tijdschriften en dat goede gedachten in een verkiezingsprogramma, en hopelijk daarna, in een regeerakkoord worden teruggevonden'.

'Laat mij nog twee andere vormen van "vrijtijdsbesteding" noemen: het bestuurslidmaatschap van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. De hamvraag voor ieder, die zich - zoals ik ook - met bibliotheken en archieven bezighoudt, ligt voor de hand: *wordt het nu, na 40 jaar, eigenlijk niet eens tijd de bele handel naar het Rijksarchief over te bevelen?*

'Ik denk dat daar wat het RIOD betreft de tijd nog niet rijp voor is. Er is nog veel onbewerkt materiaal en het aantal belangstellenden is groot. Ik ben ervan overtuigd dat het RIOD voorlopig nog een belangrijke taak te vervullen heeft. En wat het Rijksarchief betreft: Wat in het vat zit, verzuurt niet!'

'Je bent lid van de stichting voor oeconomische politiek (SOP) en daarnaast heb je zitting in de Adviescommissie voor het Centrum Onderzoek Economie van de Publieke Sector, een club met klinkende namen. Natuurlijk betekent zo'n bijbaan dat jij zijdelings invloed kunt uitoefenen op bepaalde aandachtsvelden. *Hoe gaat dat in zijn werk?*

‘Het zijn twee verschillende zaken. De sop is een liberale stichting, met in het bestuur ook andere oud-politici zoals Hans de Koster en Bob de Wilde, met als doelstelling het liberale denken op voornamelijk economisch terrein te bevorderen. Het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Publieke Sector is verbonden aan de Leidse Universiteit. De adviescommissie heeft tot taak de relatie van de in het centrum werkende wetenschappers met de publieke sector te versterken door het leggen van contacten, het suggereren van onderzoeksprojecten, enz. Veel invloed leveren deze nevenfuncties niet op, wèl nuttige contacten’.

‘Terug naar het lidmaatschap van de Eerste Kamer.

Je optreden in of namens de fractie, eerst als lid, later als vice-voorzitter en vervolgens als voorzitter, was vrijwel steeds – behoudens een enkele uitzondering, waarover straks – succesvol; daardoor is het lidmaatschap van de Eerste Kamer ook een genoegen voor de overige vvd-ers. Toch zijn wij beiden – want wij waren en zijn als vanzelfsprekend op veel punten eensgezind – over de gang van zaken in en rond het fractiegedrag een paar keer erg ongelukkig geweest. De collegegeld-affaire zal ik niet licht vergeten; het is ook de enige maal – de eerste en de laatste – geweest, dat wij tegen onze overtuiging in onze stem uitgebracht hebben. Harm en Molly wilden slechts het wankel voortbestaan van een innerlijk verdeeld kabinet schragen – het viel . . . al twee weken later! – en negeerden hooghartig alle doorslaggevende contra-argumenten, zo voortreffelijk door Bertus de Rijk (pvda) en jezelf verwoord.

Waren wij te onervaren of lieten wij ons eigenlijk in de luren leggen?

‘Ongetwijfeld speelde onervarenheid bij ons een rol; het speelde zich uiteindelijk 15 jaar geleden af. Toch waren er andere oorzaken. Ik noem er twee. In de eerste plaats was er toen veel minder sprake van vooroverleg over politiek controversiële onderwerpen met de bevriende Tweede Kamerfractie en bewindslieden dan nu het geval is. Er was zelfs geen behoorlijk fractie-overleg over deze onderwerpen. In de tweede plaats had niemand een zo halsstarige minister verwacht bij een zaak van betrekkelijk gering belang; het ging ons uiteindelijk niet om de voorgestelde hoogte van het collegegeld, maar om de randvoorwaarden die nota bene niet in de wet zelve waren geregeld, zodat minister De Brauw (ds 70) makkelijk een weinig kostbare concessie had kunnen doen. Die souplesse kon hij echter niet opbrengen.

Wij lieten ons zeker niet in de luren leggen, maar hadden na het “onaanvaardbaar” van de minister gewoon geen keus’.

‘Minder schrijnend, maar toch ook uitermate onbevredigend vond ik de

afloop van het Suriname-debat.

Heeft Haya toen niet met oneigenlijke argumenten getracht de fractie tot voorstemmen te bewegen?

‘Door andere verplichtingen had ik het Suriname-debat van oktober 1975 niet kunnen bijwonen. Bij mijn komst vlak voor de eindstemming trof ik een wanordelijke en innerlijk verdeelde fractie aan. Na enig overleg heb ik toen – naar later bleek als enige – de zijde van Haya gekozen, die voor wilde stemmen. Mijn overweging daarbij was dat, gezien de politieke lading en de voorgeschiedenis, verwerpen van een wetsvoorstel gewoon niet meer kon en dat je alleen tegen moet stemmen, als je echt wil dat het wetsvoorstel verworpen wordt. Demonstratief tegenstemmen in de wetenschap dat het wetsvoorstel toch wordt aangenomen, sprak en spreekt mij weinig aan. De grote meerderheid van de fractie dacht daar echter anders over’.

‘Het allerellendigste was natuurlijk het verloop van de stemming ter afsluiting van het eerste grote debat over wetgeving met betrekking tot abortus provocatus: de hele fractie, minus Minus en Carel Polak, jij en ik zwaaide rechts uit de flank! Wij waren beiden – hoe lakoniek we ook zijn mogen – toch versteend van machteloze emotie. Toen ik, totaal verslagen, alweer terug in Breda was, belde jij, geheel ontmoedigd, me op met het voorstel maar te bedanken voor de Eerste Kamer. Na zo’n afgang konden we toch niet doen of er niets gebeurd was en gewoon doorgaan? Ik heb je toen bezworen, dat de fractie je niet missen kon en dat er vast nog wel een gelegenheid voor een aanvaardbare wettekst zou komen.

Gelukkig is dat ook gebeurd, maar toch vraag ik mij weleens af, of de eerste versie niet veel beter was en hoe dat allemaal zo schiefs is kunnen lopen’.

‘De 7de december 1976 was inderdaad een zwarte dag in de geschiedenis van de fractie. Er was van alles misgegaan: geen vooroverleg met onze fractie en de vvd-initiatiefnemers, geen behoorlijke inhoudelijke discussie in de fractie door emotionaliteit van het onderwerp, geen peiling betreffende het te verwachten stemgedrag en een, althans voor mij, geheel onverwachte en diep teleurstellende stemuitslag. Juridisch zat het wetsvoorstel slecht in elkaar en door Carel Polak werd het dan ook op meesterlijke wijze afgekraakt, zonder dat hij daar voor zichzelf de conclusie aan verbond om tegen te stemmen.

’s Nachts kon ik niet slapen en dat heeft niet alleen tot ons telefoongesprek geleid, maar ook tot een lange brief aan Haya. In de partij sloeg de verwerping als een bom in en Haya kreeg het heel zwaar te verduren. Ik beschouwde het als mijn plicht haar in bescherming te nemen; zij had immers uit diepste overtuiging gehandeld en dat mag je iemand niet kwalijk nemen.

Voor mij was dit ook het begin van mijn bemoeienis met de fractieleiding;

je zou haast kunnen zeggen, de overstap van amateur naar (semi)-professional. Bijna 4½ jaar later kwam het wetsvoorstel De Ruiter/Ginjaar in behandeling. Ik beschouw het als mijn grootste krachttoer dat ik toen de fractie op één lijn heb gekregen, zodat het wetsvoorstel net (met 38 tegen 37 stemmen) werd aangenomen. Wij konden ons immers geen nieuwe verwerping veroorloven!

Of het oude wetsvoorstel uiteindelijk beter zou zijn geweest? Ik weet het niet. Het was minder bureaucratisch, sympathieker voor de vrouw, maar een juridisch monstrum. Het gaat echter om de praktijk en het komt mij voor, dat het in de dagelijkse praktijk niet veel uitmaakt’.

‘Zoals ik hiervóór al liet zien, behandelde je tijdens je eerste decennium als Eerste Kamerlid een uitermate breed scala van onderwerpen. Als fractievoorzitter was je op andere terreinen actief, slechts bij de jaarlijkse Algemene Beschouwingen en terzake van de Nederlandse Antillen, een begrijpelijke “oude liefde”, hield je nog je bekende doorwrochte betogen.

Wat deed je liever en wat wierp voor je eigen gevoel meer nut af?

‘De eerste periode kon ik meer zeggen wat ik wilde, niet alleen omdat ik niet de verantwoordelijkheid had voor de fractie, maar ook omdat die periode voor een belangrijk deel samenviel met die van het controversiële kabinet-Den Uyl en in de oppositie praat het wat gemakkelijker. Ik heb het gevoel wat het wetenschappelijk onderwijs betreft, in de eerste periode meer bereikt te hebben en wat betreft het informatiseringsbeleid in de tweede periode, maar dit heeft vermoedelijk niet veel te maken met mijn functie in de fractie. Als fractievoorzitter ben je natuurlijk veel meer betrokken bij het kabinetsbeleid – althans bij een bevriend kabinet – bij het tot stand komen van een regeerakkoord, bij de keuze van bewindspersonen, enz. Je hebt dus meer invloed; bovendien was de invloed van de vvd op het beleid veel groter gedurende de laatste vijf jaar, dus dat versterkte elkaar.

Al met al denk ik dat mijn tweede periode voor de liberale politiek van grotere betekenis is geweest’.

‘Vooral sinds de herfst ’85 wordt wel in den lande gesproken over het invloedrijke trio of kwartet, respectievelijk voorzitters van beide fracties en partij, dan wel aangevuld met de vice-minister-president. De suggestieve ondertoon is dan, dat binnen dat gremium beslissingen werden genomen of voorbereid met betrekking tot:

- de politieke lijn van de partij;
- het samenwerken met de coalitiegenoot, zowel qua systeem als in ad hoc-gevallen;
- het uitzetten van de verkiezingscampagne;

- het wegen van personen ten aanzien van
  - kabinetsposten
  - kandidaten voor Tweede Kamer en Eerste Kamer
  - hoge (semi-)overheidsfuncties.

Zo stelselmatig als dit zo klinkt, zal het verschijnsel zich nimmer voorgedaan hebben en de opzet evenmin geëffectueerd zijn – zo werkt het nu eenmaal niet “in onze kringen” – , maar het is onmiskenbaar in de afgelopen paar jaar opgevallen dat jij zelf weleens meningen verkondigde en standpunten innam, dan wel je tot openbaar tolk van overwegingen opwierp, die sterker overeenkwamen met uitingen van Van Aardenne of Nijpels dan van binnen de Eerste Kamerfractie levende gedachten. Daarmede stel ik meteen het vraagstuk van de verhouding leden en voorzitter van de fractie aan de orde.

Harm van Riel ging nog wel eens op een wat onvoorspelbare – en een enkele maal dan ook in de fractie onomwonden afgewezen – solotoer. Jij poogde soms – onafhankelijk van de fractie – verhelderend te formuleren wat aan de overzijde dreigde “onder te sneeuwen”.

Is de standpuntbepaling en vooral de publieksfunctie van een fractievoorzitter een volstrekt eigen, persoonlijke aangelegenheid? (Uiteraard binnen de kaders van partijprogramma, actieplan en eventueel regeerakkoord.)

‘Laat ik twee dingen vooropstellen. In de eerste plaats dat ieder – partijvoorzitter, de beide fractievoorzitters en de vice-premier – een uit hun functie volgende eigen verantwoordelijkheid heeft en in de tweede plaats, dat een goede samenwerking en goed overleg van groot belang zijn. Een “management-team” dat als team beslissingen neemt, heeft nooit bestaan en mag ook niet bestaan. Het is bijvoorbeeld ondenkbaar, althans zeer ongewenst, dat de voorzitter van de Eerste Kamerfractie zich bij dit overleg op voorhand al zou binden aan standpunten die bij dit overleg aan de orde zijn gekomen. Dit zou in strijd zijn met de staatsrechtelijke positie van de Eerste Kamer, die nu eenmaal wetsvoorstellen moet beoordelen, nadat de Tweede Kamer een besluit heeft genomen. Wèl kan bedoelde voorzitter op zich nemen, een besluit in zijn fractie te verdedigen. Verder ben ik nooit gegaan. Dit staat dan los van iemands persoonlijke mening. Ook een fractievoorzitter heeft daar recht op, al geef ik toe dat het onderscheid tussen persoonlijke mening en fractiestandpunt voor buitenstaanders soms moeilijk te maken is. Wat genoemde lijst van onderwerpen betreft, over alle onderwerpen is wel gepraat, wat mij betreft met uitzondering van de kandidaatstelling voor de Tweede Kamer, want daar heb ik mij niet mee bemoeid. Hoever een fractievoorzitter naar buiten toe standpunten kan innemen over vraagstukken, waarover nog geen fractiestandpunt bestaat, is dat iets dat uiteindelijk door de fractie zelf moet worden uitgemaakt. Iedere fractievoorzitter moet een

zekere beleidsruimte hebben, omdat hij anders niet kan functioneren en vooraf raadplegen van de fractie meestal niet mogelijk is. Ik heb inderdaad naar buiten toe verscheidene keren uitleg gegeven over in de Tweede Kamer aanhangige zaken en ben daarbij naar het oordeel van enkele fractieleden een enkele maal verder gegaan dan hen lief was. Hierover is in de fractie toen een verhelderende discussie geweest met een voor iedereen, ook voor mij, bevredigende afloop. Hiermee heb ik je vraag, meen ik, voldoende beantwoord'.

'Voor de voorzitter van de Tweede Kamerfractie zal veelal gelden, dat hij/zij over een soort mandatering of legitimatie beschikt: het lijsttrekkerschap bij de kandidaatstelling voor de Tweede-Kamerverkiezingen, het dan daarin bevestigd worden, dat wil zeggen: tot fractievoorzitter daadwerkelijk gekozen worden door de voltallige, nieuw-samengestelde Tweede-Kamerfractie.

Voor de Eerste Kamerfractie liggen de verhoudingen toch wat anders: een eerste plaats op de kandidatenlijst impliceert niet zozeer een uitgewogen politieke mandatering van de partij. Het betekent eerder de bevestiging van een continuïteitsgevoelen.

De fractievoorzitter in de Tweede Kamer is de door de grote schare gedisigneerde, die van de Eerste Kamer veeleer de primus inter pares; die van de Tweede Kamer zal meningsvorming uitlokken, initiëren en verwoorden, zal het partijprogramma operationeel vertalen en (doen) implementeren. Zo'n voortrekkersfunctie is voor de Eerste Kamer binnen ons bestel niet weggelegd. Vandaar dat de fractievoorzitter vrijwel zonder uitzondering in het verlengde van de gevoelens van zijn medeleden – revisionisten, overpeinzers of hoe men ze betitelen wil – zal (dienen te) opereren. Zeker wanneer de vvd regeringsverantwoordelijkheid draagt, kan de fractievoorzitter vanuit die onafhankelijke positie – waar en voor zover noodzakelijk – een interpreterende, exegetische of zelfs bemiddelende rol vervullen.

De gedachtenwisseling binnen de partij is op dit moment wellicht wat sterk op jou toegespitst; wellicht een uitermate geschikt moment om tot besluit van dit vraaggesprek hieromtrent je mening te geven'.

'Je beschouwingen kan ik wel onderschrijven. Er zijn tal van redenen aan te voeren, dat mijn rol in de jaren 1982-1986 soms verder is gegaan dan die jij de fractievoorzitter in de Eerste Kamer toekent: een jonge, aanvankelijk onervaren collega aan de overzijde met een sterk vernieuwde fractie, de problemen waar het land mee worstelde die een consistent en hard kabinetsbeleid vereisten en – later – de vele "affaires" aan de meeste waarvan ook Ed niets kon doen, maar die met elkaar tenslotte het beeld opriepen dat het maar een "rotzootje" was in Den Haag. Mijn betrokkenheid bij de leiding van de Tweede Kamerfractie was echter veel geringer dan vele media suggereerden

en sommigen in de partij tenslotte zelf ook gingen geloven. Ik was bijvoorbeeld bijna nooit bij vergaderingen van de Tweede Kamerfractie en behalve dinsdag en donderdagavond niet vaak in politiek Den Haag.

Van veel zaken hoorde ik pas als ze al gebeurd waren en dat kon vaak ook niet anders. Zij hadden ook weinig te maken met de Eerste Kamerfractie en het leidinggeven aan die fractie was mijn voornaamste politieke taak. Nogmaals, een management-team is er nooit geweest, moet er ook niet zijn en kan ook niet werken, omdat de verantwoordelijkheden, posities, betrokkenheid en mogelijkheden van de "teamleden" daarvoor te veel verschillen. Dat velen in de partij dat anders hebben aan gevoeld en mij daarom medeverantwoordelijk hebben gesteld voor datgene wat mis is gegaan, aanvaard ik als een feit.

Voor mijn opvolger hoop ik alleen dat de partij zal inzien dat zo'n team niet kan werken, dat het in strijd is met de beginselen van ons staatsrecht, dat het de voorzitter zou isoleren van zijn fractie en dat het fractievoorzitterschap daardoor een onmogelijke functie zou worden. Daarom is mijn advies: houdt de verhoudingen zuiver, de verantwoordelijkheden gescheiden, maar zorg wèl voor goed overleg. Het gaat ons uiteindelijk toch allen om hetzelfde: een beleid waarin liberalen zoveel mogelijk van zichzelf kunnen herkennen'.

Slot

Allerminst heeft het in de bedoeling gelegen in deze bundel een bijdrage 'Ten Afscheid' te leveren. Toch leidt Zoutendijks besluit – op 22 maart 1987 in Scheveningen bekend gemaakt – zich niet voor de komende periode voor de Eerste Kamer kandidaat te stellen tot de gevolgtrekking, dat er van een duidelijke afsluiting van een fase van de rol van Guus Zoutendijk in de vvd sprake is: met dat grote verschil, dat het hem in tegenstelling tot Harm en Haya gegeven is, zelf een bewuste keuze te maken en weer een andere, naar ieder van ons hoopt en verwacht, vruchtbare besteding van werkkraft en beschikbare tijd te prefereren. Als er immers iemand is met vele talenten voor ontelbare facetten en sectoren in de activiteiten binnen de samenleving, dan is het Guus Zoutendijk.

Bedrijfsleven, wetenschap, politiek, waarlijk niet zo gemakkelijk naast elkaar, laat staan in combinatie te beoefenen terreinen. Als ik Guus zou karakteriseren: democraat en technocraat in die volgorde en de tweede eigenschap getemperd door een groot hart voor de liberale zaak en een uiterlijk onderkoelde schouwer van de samenleving; maar eigenlijk zou ik Guus toch liever aanduiden met een term: een intellectueel, met alle gevoel voor 'brinkmanship' en 'jobrotation', die daar psychisch mee samenhangen. Bij zijn voordracht moet hij het veel meer van de inhoudelijke argumentatie dan van het meeslepende karakter hebben, dat vloeit rechtstreeks voort uit zijn

intellectualisme, doch deels ook uit een zekere verlegenheid zich spontaan te laten gaan.

Binnen het verband van onze Eerste Kamerfractie heeft er in de zeven jaren van zijn voorzitterschap steeds grote waardering bestaan voor zijn uitzonderlijke kennis van welhaast alle facetten van wetgeving en actuele onderwerpen; daaruit sproten telkenjare ook brede en diepgravende Algemene Beschouwingen voort. Daarnaast rekende hij zich een zorgvuldige behandeling van de zaken van de Antillen en Aruba tot plicht. Ook de veelheid van taken en verplichtingen, die hij in partijverband wilde vervullen, werden onderkend; soms sproot daaruit in recente tijden weleens enige interne kritiek voort over onbekendheid met voorgenomen optredens of van een zeker gebrek aan onderlinge openheid, maar aansporingen tot een grotere mate van distantie naar buiten resulteren niet in werkelijke terughoudendheid voor iemand, die zich zozeer betrokken weet en die zich soms verplicht voelt zijn opvattingen in het landsbelang via de media te ventileren. Een ieder ondergaat die drang weleens, niet ieder kan steeds voorzien hoe de uitgesproken volzin kil in de krant kan komen.

In de laatste helft van het eerste kabinet-Lubbers kwam de VVD voor een opeenhoping van dilemma's te staan: een rationele keuze uit de verschillende opties die het best aan de vereisten van het moment, de uiteindelijke oogmerken en de beginselen leken te beantwoorden, was zeker allerm minst eenvoudig.

Dit alles ligt al langer achter ons. En dan dringt zich onweerstaanbaar de vergelijking met Wavell in april/mei 1941 . . . : bevelhebber, verantwoordelijk van Cairo uit voor het Midden-Oosten (Cyreimaica!); heeft een voortreffelijke staat van dienst, beschikt over een uitzonderlijke dosis common sense, al had hij weleens een minder gelukkig moment. Dat was hem in de vaak heftige ups en downs van het strijdgewoel nimmer aangerekend. Doch opeens stond het welhaast automatisch geschonken politiek vertrouwen in Londen ter discussie . . . en zo'n aarzeling op zichzelf betekent als zodanig het definitief wegvallen van een vertrouwensbasis. Zijn staat van dienst bleef weergaloos. Zijn vertrek was uiterst eervol.

Zo ook Guus.

Noot

1. Honderd Jaar Liberale Partijvorming, Themanummer september 1985 van het *Liberté, Égalité et Fraternité*, p. 73 sqq.